

Marek OBREBALSKI*

POTENCJAŁ DEMOGRAFICZNY OBSZARÓW FUNKCJONALNYCH WYBRANYCH MIAST ŚREDNIEJ WIELKOŚCI POLSKI I REPUBLIKI CZESKIEJ

DEMOGRAPHIC POTENTIAL OF THE FUNCTIONAL AREAS OF CHOSEN MEDIUM-SIZED CITIES OF POLAND AND THE CZECH REPUBLIC

Nr DOI: 10.25167/sm2017.027.08 s. 107–118

ABSTRAKT: W artykule przedstawiono problem zaludnienia miejskich obszarów funkcjonalnych wokół wybranych miast średniej wielkości w Polsce i Republice Czeskiej. Badanie obejmuje 6 miast (po polskiej stronie – zlokalizowane w regionie dolnośląskim Jelenia Góra, Legnica i Wałbrzych; po stronie czeskiej – Hradec Králové, Liberec i Ústí nad Labem). Te ośrodki centralne wraz z obszarami podmiejskimi współtworzą miejskie obszary funkcjonalne o zróżnicowanej strukturze demograficznej i dynamice rozwojowej. W analizowanym okresie wzrost liczby ludności odnotowano tylko w Libercu. Największa populacja wśród badanych obszarów odnosi się również do miejskiego obszaru funkcjonalnego Liberca. Ludność na obszarach podmiejskich badanych miast Polski i Czech jest relatywnie młodsza niż w miastach-rdzeniach. Podejście funkcjonalne do rozwoju obszarów miejskich zakładające odejście od postrzegania problemów i wyzwania jedynie przez pryzmat granic administracyjnych staje się coraz ważniejsze.

SŁOWA KLUCZOWE: zintegrowane podejście terytorialne, ESPON, ludność, suburbanizacja, Urban Audit, miejski obszar funkcjonalny, delimitacja, rozwój miast

ABSTRACT: The article presents the population problem of urban functional area around chosen medium-sized cities in Poland and Czech Republic. The research concentrates on 6 cities (on the Polish side – Jelenia Góra, Legnica and Wałbrzych – located in Lower Silesia region; on the Czech side – Hradec Králové, Liberec and Ústí nad Labem). These core cities with suburban areas co-create the functional urban areas with a varied demographic structure and development dynamics. In the analyzed period, the population growth was observed only in Liberec. The largest total population among the studied areas refers also to Liberec functional urban area. The population in the suburban areas on the examined Polish and Czech cities are relatively younger than in the core cities. The functional approach to the development of urban areas, which assumes departing from the perception of problem and challenges only through the prism of administrative borders is becoming more and more important.

KEY WORDS: integrated territorial approach, ESPON, population, suburbanisation, Urban Audit, urban functional area, delimitation, urban development

* Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wydział Ekonomii, Zarządzania i Turystyki, Katedra Gospodarki Regionalnej, ul. Nowowiejska 3, 58-500 Jelenia Góra, e-mail: marek.obrebalski@ue.wroc.pl.

Wprowadzenie

Podejście funkcjonalne do rozwoju obszarów miejskich, zakładające odchodzenie od postrzegania problemów i wyzwań jedynie przez pryzmat granic administracyjnych, nabiera coraz większego znaczenia (Obrębalski 2013, s. 150). Regulacje europejskiej polityki spójności na lata 2014–2020 kładą nacisk także na terytorialny wymiar polityk publicznych (*place-based policy*). Wobec wzrostu znaczenia funkcjonalnego podejścia do rozwoju terenów miejskich współcześnie obserwuje się także wyraźne zwiększenie zainteresowania problematyką rozwoju (także demograficznego) miejskich obszarów funkcjonalnych.

Badania w tym zakresie wymagają dysponowania odpowiednimi informacjami o miastach i ich funkcjonalnym otoczeniu umożliwiającymi krajowe i międzynarodowe analizy. Na kwestie te zwróciła uwagę m.in. Komisja Europejska, która już w czerwcu 1997 r. wspólnie z Eurostatem rozpoczęła realizację programu Urban Audit. Dotychczas przeprowadzono już sześć edycji tegoż programu, którego jednym z założeń badawczych jest uwzględnianie nie tylko miast w ich granicach administracyjnych, lecz także (o ile jest to możliwe) zespołów miejskich.

Celem podstawowym niniejszego opracowania jest identyfikacja i ocena zmian potencjału demograficznego w grupie kilku polskich i czeskich miast średniej wielkości oraz związanych z nimi obszarów funkcjonalnych. Celem uzupełniającym jest zaś ukazanie różnicowania kryteriów delimitacyjnych tychże obszarów. Zakresem przestrzennym badań objęto: po stronie polskiej – Jelenią Górę, Legnicę i Wałbrzych, a po stronie czeskiej – Hradec Králové, Liberec i Ústí nad Labem. Miasta te są ośrodkami centralnymi wobec głównie bliższego otoczenia, współtworząc z nim miejskie obszary funkcjonalne o zróżnicowanej demograficznej strukturze i rozwojowej dynamice. Jelenia Góra i Ústí nad Labem objęte są programem Urban Audit już od drugiej jego edycji z 2003 r., natomiast pozostałe miasta zostały włączone w zakres tegoż programu w następnej edycji w 2006 r., w której pozyskiwano dane statystyczne dla roku 2004. Zakresem czasowym badania objęto zatem na ogół lata 2004–2013 (rok bazowy ostatniej edycji Urban Audit).

Procesy funkcjonalno-przestrzennej integracji i suburbanizacji

Cech współczesnego miasta, praw jego istnienia i rozwoju nie można rozpatrywać w oderwaniu od jego bliższego i dalszego otoczenia. Między tymi elementami zachodzą bowiem bezustannie wieloaspektowe procesy oddziaływania i integracji.

Procesy integracji polegają przede wszystkim na rozwoju sieci wzajemnych różnorodnych powiązań między poszczególnymi jednostkami terytorialnymi. Prowadzą one do ukształtowania się nowej, skomponowanej z tych części, całości. W tym ujęciu miasto i jego otoczenie (zwłaszcza bliższe) stanowią jeden współdziałający organizm społeczny, gospodarczy i przestrzenny, a sensu pozbawiony jest pogląd, że miasto może istnieć odrębnie i niezależnie od otoczenia.

Szczególne miejsce we współczesnych procesach rozwoju terytorialnego zajmują rozległe przestrzennie procesy urbanizacyjne oraz polaryzacyjne oddziaływań miast, nie tylko dużych. Według klasycznej teorii polaryzacji autorstwa F. Perroux miasto spełnia rolę bieguna wzrostu oddziałującego wielopłaszczyznowo na otoczenie (por. m.in. Korenik, Zakrzewska-Półtorak 2011, s. 39). Siła polaryzacji tegoż ośrodka związana jest nie tylko z koncentracją ludności, lecz także ze strukturą i specyfiką potencjału produkcyjnego i usługowego, natomiast zdolność otoczenia do poddawania się siłom polaryzacyjnym (absorpcji impulsów polaryzacyjnych) determinowana jest m.in. komunikacyjną dostępnością, poziomem zurbanizowania i kształtem struktury gospodarczej.

Badania rozwoju demograficznego miast i ich wielopłaszczyznowych relacji z otoczeniem pozwalają na ujawnienie kilku następujących po sobie faz. Ukazują one – według L. H. Klaassena (1981) – swoisty cykl rozwoju (życia) miasta obejmujący fazy:

- urbanizacji (lub koncentracji) – gdy obszar (ośrodek) centralny rozwija się szybciej aniżeli jego otoczenie;

- suburbanizacji (lub dekoncentracji) – gdy ogólny rozwój obszaru (ośrodka) centralnego jest wolniejszy, a z czasem następuje wzrost liczby ludności i aktywności ekonomicznej w jego strefie obrzeżnej;

- dezurbanizacji (lub dyspersji) – gdy miasto i strefa podmiejska znajdują się w stanie stagnacji lub rozwijają się wolniej aniżeli ośrodki położone w strefie bardziej odległego otoczenia;

- reurbanizacji – gdy proces dekoncentracji ulega zahamowaniu i następuje ponowny rozwój obszarów (ośrodków) centralnych m.in. na skutek ich rewitalizacji.

Zagadnienie suburbanizacji należy rozpatrywać wieloaspektowo, postrzegając m.in. aspekt demograficzny, aspekt przestrzennego zagospodarowania i aspekt ekonomiczny.

Symptomami suburbanizacji w aspekcie demograficznym są stałe migracje ludności i jej zamieszkiwanie na terenach podmiejskich. Przyczynami suburbanizacji w tym względzie są czynniki, które przyciągają mieszkańców na obszary podmiejskie lub wypychają ich z miast, w tym społeczne, ekologiczne, kulturowe, psychologiczne itp.

Aspekt przestrzenny suburbanizacji łączy się natomiast nie tylko z rozwojem budownictwa mieszkaniowego w strefie podmiejskiej, lecz także z kształtowaniem miejskich form jej zabudowy i zagospodarowania. Wzrost aktywności budowlanej, której wyrazem jest m.in. rosnąca liczba mieszkań oddawanych do użytkowania na terenach podmiejskich, jest – obok migracji ludności – istotnym miernikiem zaawansowania procesów suburbanizacyjnych.

W sensie ekonomicznym suburbanizacja charakteryzuje się rozwojem pozarolniczych (także nowoczesnych) aktywności gospodarczych na terenach podmiejskich. Jej symptomem są także dojazdy mieszkańców tych terenów do pracy w mieście. Stają się one przy tym jednym z czynników postępującej semiurbanizacji terenów wiejskich. Mieszkańcy wsi dojeżdżający codziennie do pracy do centralnego ośrodka miejskiego, korzystając z miejskiej infrastruktury, zaspokajają także w znacznym stopniu wiele

innych potrzeb społecznych. Stanowią oni kategorię ludności funkcjonalnie miejskiej i zurbanizowanej zawodowo.

Przedstawiona wieloaspektowość suburbanizacji wskazuje na możliwość trojako jej rozumienia (Lisowski, Grochowski 2009), a mianowicie jako:

- urbanizacji strefy podmiejskiej – rozszerzanie się atrybutów miasta;
- ekspansji miasta – przemieszczanie się ludności (miejsc pracy i usług) do strefy podmiejskiej;
- etapu rozwoju zespołu miejskiego (miejskiego obszaru funkcjonalnego) – proces kształtowania sieci powiązań funkcjonalnych pomiędzy miastem centralnym a jego otoczeniem i wzajemnego wielozakresowego oddziaływania.

Współczesna suburbanizacja stanowiąca w swej istocie proces rozpraszania osadnictwa miejskiego staje się zatem problemem nie tylko społecznym, przestrzennym i organizacyjnym, ale także – i to w coraz większym stopniu – ekonomicznym. Powszechnie dostrzega się bowiem kwestie suburbanalnego, niekiedy bardzo silnego, obciążenia wielu miast. Przejawem tegoż obciążenia jest choćby „odpływ” dochodów budżetowych miast do sąsiednich gmin przy jednoczesnym korzystaniu z infrastruktury miejskiej przez osiedlających się w strefie podmiejskiej. Praktycznie sytuacja ta jest jednak charakterystyczna dla zdecydowanej większości miast średnich i dużych nie tylko polskich i czeskich.

Miejskie obszary funkcjonalne – istota i problemy delimitacji

Miejski obszar funkcjonalny jest układem osadniczym, ciągłym przestrzennie, złożonym z wielu odrębnych administracyjnie jednostek terytorialnych. Obejmuje zatem ośrodek centralny (główne miasto-rdzeń) oraz otaczającą go, powiązaną z nim funkcjonalnie i przestrzennie strefę zewnętrzną. Miejskie obszary funkcjonalne wyróżniają się znaczną siłą wewnętrznych powiązań pomiędzy miastem głównym a jego obszarem funkcjonalnym, wyrażających się przede wszystkim intensywnością dojazdów do pracy, dużą skalą przepływu towarów i usług o zróżnicowanym charakterze, wzajemnym powiązaniem rynku pracy i mieszkaniowego, ponadlokalnym zasięgiem obsługi poszczególnych podsystemów infrastruktury technicznej oraz spójnością struktur zagospodarowania przestrzennego i środowiska przyrodniczego (Obrębalski 2016, s. 139).

Szczegółowe wyznaczenie terytorialnych granic miejskich obszarów funkcjonalnych sprawia w praktyce wiele problemów – począwszy od identyfikacji zurbanizowanej zabudowy i ustalenia wielkości i struktury lokalnych społeczności, przez ustalenie charakteru zagospodarowania przestrzennego terenu, po identyfikację intensywności i rodzaju powiązań pomiędzy miastem głównym a pozostałymi jednostkami terytorialnymi. Problemy doboru kryteriów i metod oraz pomiaru cech delimitacyjnych nie podważają jednak istotnego znaczenia procesów integracji przestrzeni i ich efektów w postaci złożonych układów osadniczych.

W tym kontekście wskazać należy na jeden z programów badawczych Komisji Europejskiej realizowany przez Europejską Sieć Obserwacyjną Rozwoju Terytorialnego

i Spójności Terytorialnej (ESPON – European Observation Network for Territorial Development and Cohesion). W jego ramach podjęto zagadnienie wyznaczenia i typologii miejskich regionów funkcjonalnych w Europie. W tym celu jako jednostkę podstawową przyjęto Funkcjonalne Obszary Miejskie (FUA – Functional Urban Areas). W badaniach uwzględniono rangi poszczególnych miast w zakresie wielkości zaludnienia, roli transportu, turystyki, przemysłu, sfery nauki oraz funkcji kierowniczych. Niestety w wielu przypadkach, ze względu na brak odpowiednich informacji statystycznych, nie ujęto istotnych powiązań funkcjonalnych (m.in. w zakresie dojazdów do pracy).

Interesujące podejście do delimitacji i różnych aspektów rozwoju miejskich obszarów funkcjonalnych reprezentuje od lat europejska statystyka publiczna. W ramach projektu Urban Audit, będącego wspólną inicjatywą Komisji Europejskiej i Eurostatu, monitorowany jest rozwój obszarów miejskich w kilku wymiarach. Informacje zbierane są dla trzech poziomów przestrzennych:

- miasta w granicach administracyjnych (Core City – C);
- szerszych stref miejskich (Larger Urban Zone – LUZ) będących obszarami oddziaływania ośrodków miejskich;
- obszarów wewnątrzmijskich (Sub-city Districts – SCD).

Szersze strefy miejskie (LUZ) definiowane są przy tym jako jeden bądź kilka pierścieni otaczających miasto-rdzeń jednostek terytorialnych szczebla LAU1 (powiatów) i LAU2 (gmin), z których co najmniej 15% ludności aktywnej zawodowo dojeżdża do pracy do tegoż centralnego ośrodka miejskiego.

Pojęcie obszaru funkcjonalnego i jego typy (m.in. miejskie obszary funkcjonalne) wprowadza także Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK 2030). To „zwarty układ przestrzenny składający się z funkcjonalnie powiązanych terenów, charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi, jednolitymi celami rozwoju” (*Koncepcja...* 2011). Dla ośrodków wojewódzkich określone zostały kryteria, wskaźniki funkcjonalne, społeczno-gospodarcze i morfologiczne oraz zasady wyznaczania granic miejskich obszarów funkcjonalnych (Śleszyński 2013), lecz metodyka ta może być w praktyce wykorzystana także dla obszarów funkcjonalnych innych typów ośrodków (m.in. regionalnych). Interesującą metodyczną próbę podjęto w celu wyznaczenia granic miejskiego obszaru funkcjonalnego Jeleniej Góry. Wykorzystano przy tym metodę ilościową pozwalającą z jednej strony na kwantyfikację trzech aspektów polaryzacji (funkcjonalnej, demograficznej i społeczno-gospodarczej oraz przestrzennej) miasta-rdzenia na otoczenie, z drugiej zaś na jej syntetyczną prezentację i ogólną ocenę (Obrębalski 2016).

W celu umożliwienia prowadzenia spójnych metodologicznie badań i analiz komparatystycznych nie tylko w skalach krajowych, lecz nade wszystko w skali europejskiej Komisja Europejska wspólnie z Organizacją Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) w 2011 r. zaproponowała nowe jednolite definicje m.in. miasta oraz funkcjonalnych obszarów miejskich (*Methodological Manual...* 2016, s. 10–11). Określono ponadto, że europejska statystyka miejska uwzględniać będzie w swych badaniach następujące poziomy przestrzenne (*Urban Europe...* 2016, s. 26):

- funkcjonalny obszar miejski (Functional Urban Area – FUA);

- większe miasto (Greater City – wcześniej jako „jądro”);
- miasto (City – poprzednio jako miasto-rdzeń);
- obszar wewnątrzmijski szczebla 1 (Sub-City Districts level 1);
- obszar wewnątrzmijski szczebla 2 (Sub-City Districts level 2).

Inicjacją procedury delimitacji i definiowania wymienionych poziomów jednostek terytorialnych (w tym miasta) jest nałożenie na przestrzeń siatki tworzącej jednolite pod względem wielkości (o powierzchni 1 km²) komórki (obszary).

Statystyczna definicja miasta została sformułowana w wyniku czterostopniowego postępowania:

1. Wyodrębniane są wszystkie obszary (komórki siatki) o gęstości zaludnienia większej niż 1500 mieszkańców na km².

2. Sąsiadujące komórki sieci są łączone w klastry, a te o zaludnieniu minimum 50 tys. mieszkańców określane są jako „ośrodek miejski” (*urban centre*).

3. Wszystkie miejscowości (gminy) z co najmniej połową ludności zamieszkującej na terenie tak określonego ośrodka miejskiego są wskazywane jako potencjalne części miasta.

4. Miasto jest definiowane jako jednostka terytorialna spełniająca następujące warunki:

- jest elementem struktury administracyjnej;
- co najmniej 50% populacji miasta zamieszkuje na obszarze ośrodka miejskiego;
- co najmniej 75% populacji ośrodka miejskiego mieszka w mieście.

W świetle tej procedury delimitacyjnej miastem jest lokalna jednostka administracyjna (LAU) związana z „ośrodkiem miejskim” łączącym co najmniej 50 tys. mieszkańców i składająca się z klastra sąsiadujących z sobą obszarów (komórek sieci o powierzchni 1 km²) o gęstości zaludnienia co najmniej 1500 mieszkańców na km². Funkcjonalny obszar miejski obejmuje natomiast miasto wraz ze strefą dojazdów (*commuting zone*), w granicach której znajdują się gminy, z których co najmniej 15% ludności aktywnej zawodowo dojeżdża do miasta do pracy. Gminy takie tworzyć przy tym muszą obszar ciągły przestrzennie.

Z takim metodologicznym podejściem do problematyki identyfikacji mniej czy też bardziej złożonych jednostek osadnictwa miejskiego wiąże się odmienne od dotychczasowego określanie stopnia urbanizacji (Dijkstra, Poelman 2014, s. 5–10). Na podstawie kryterium gęstości zaludnienia lokalnych jednostek administracyjnych (LAUs) wyróżnia się bowiem (*Urban Europe...* 2016, s. 24–26):

– obszary miejskie – określone jako suma lub średnia miast oraz miast z terenami podmiejskimi;

– miasta (obszary gęsto zaludnione) – co najmniej 50% ludności zamieszkuje w „ośrodkach miejskich”, czyli na terenach o gęstości zaludnienia co najmniej 1500 osób na km² i liczących co najmniej 50 tys. ludności;

– miasta z obszarami podmiejskimi (obszary o średniej gęstości zaludnienia) – co najmniej 50% ludności zamieszkuje w „miejskich klastrach” (*urban clusters*), tj. na terenach nieokreślanych jako miasto; miejski klaster jest przy tym definiowany jako

zespół sąsiadujących komórek (jednostek o powierzchni 1 km²) o gęstości co najmniej 300 osób na km² i zaludnieniu minimum 5 tys. mieszkańców;

– obszary wiejskie (obszary słabo zaludnione) – co najmniej 50% ludności zamieszkuje w jednostkach (komórkach) sieci wiejskiej (*rural grid cells*).

Praktyczne wyznaczanie stopnia urbanizacji na podstawie siatki gęstości zaludnienia wymaga zintegrowania systemów geoinformacji oraz rejestrów ludności.

Wprowadzenie identycznych zasad identyfikacji obszarów miejskich i określania stopnia urbanizacji na podstawie jednolitych komórek siatek gęstości zaludnienia we wszystkich krajach Unii Europejskiej pozwoliłoby wyeliminować obecne zróżnicowanie metodologiczne w tym zakresie oraz zapewnić porównywalność informacji w skali europejskiej¹.

Właściwe podejście do kwestii pomiaru i oceny rozwoju miast i funkcjonalnych obszarów miejskich wymaga szerokiej dostępności do rozległego co do zakresu zasobu różnorodnych i porównywalnych informacji. Wszelkie zaś braki i niedobory informacji ograniczają, a niekiedy wręcz uniemożliwiają prowadzenie kompleksowych i obiektywnych analiz i ocen. Stąd też konieczne jest sprostanie wielu współczesnym wyzwaniom, a w szczególności: uproszczenie i ujednoczenie metodologii badań statystycznych, poprawa jakości i dostępności danych oraz systematyczne wdrażanie nowych zunifikowanych definicji miasta i funkcjonalnych obszarów miejskich.

Potencjał demograficzny badanych miast i ich obszarów funkcjonalnych

Potencjał demograficzny miast oraz zmiany jego struktury wywierają istotny wpływ na przebieg procesów społeczno-gospodarczych. Stymulują między innymi rozmiary potrzeb w zakresie infrastruktury społecznej, stopień aktywności zawodowej, a także współdecydują o dynamice przyszłościowego rozwoju danego miasta.

Wielkość zaludnienia w badanych miastach regionu dolnośląskiego oraz północnych Czech jest zróżnicowana i w 2015 r. mieściła się w granicach od 81 tys. mieszkańców w Jeleniej Górze do ponad 115 tys. osób w Wałbrzychu. Zaludnienie tychże miast średniej wielkości w latach 2004–2015 ulegało zróżnicowanym, pod względem dynamiki i kierunku, tendencjom zmian. Zagadnienie to ukazuje tabela 1.

W analizowanym okresie wzrost liczby mieszkańców notowany był jedynie w Liберку, gdzie zaludnienie w latach 2004–2015 wzrosło o ponad 6%. Wskazać ponadto należy, iż zmalało zaludnienie w pozostałych badanych miastach czeskich (w Ústí nad Labem – jedynie o niespełna 0,7% i w Hradec Králové – o 1,9%). Wyraźny spadek zaludnienia notowany jest natomiast w Wałbrzychu (o 9,5%), w Jeleniej Górze (o niemal 7,5%) i w Legnicy (o prawie 5%). Należy jednak wskazać, że według demograficznych

¹ Przykładowo w Republice Czeskiej miastem jest miejscowość licząca co najmniej 2 tys. ludności, w Polsce natomiast w tym zakresie nie obowiązują kryteria zaludnienia, a miastem jest jednostka osadnicza, której nadano miejskie prawa.

Tabela 1

Zmiany liczby ludności w badanych polskich i czeskich miastach w latach 2004–2015

Miasta	2004	2008	2015	Wskaźnik dynamiki zmian (2004 = 100)
Ústí nad Labem	93 859	95 289	93 248	99,35
Liberec	97 400	100 914	103 288	106,05
Hradec Králové	94 694	94 497	92 891	98,10
Jelenia Góra	87 643	85 378	81 010	92,43
Wałbrzych	127 566	122 411	115 453	90,50
Legnica	106 143	104 489	100 886	95,05

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

prognoz do roku 2050 nastąpi ogólny spadek liczby ludności badanych miast, choć nie będzie on równomierny.

Szczególnie istotne ze względów zarówno społecznych, jak i ekonomicznych są zmiany struktury ludności według wieku. W badanych miastach wyraźnie widoczny jest proces starzenia się lokalnych społeczności. Notowany jest m.in. systematyczny wzrost liczby i udziału ludności w wieku ponad 75 lat, co przedstawia tabela 2.

Tabela 2

Zmiany liczby i udziału ludności w wieku 75 lat i więcej w badanych polskich i czeskich miastach w latach 2004–2015

Miasto	2004		2008		2015	
	liczba osób	udział w %	liczba osób	udział w %	liczba osób	udział w %
Ústí nad Labem	5 325	5,67	5 633	5,91	6 249	6,70
Liberec	6 188	6,35	6 668	6,61	7 142	6,91
Hradec Králové	6 834	7,22	7 860	8,32	8 742	9,41
Jelenia Góra	5 543	6,32	6 542	7,66	7 211	8,90
Wałbrzych	7 342	5,76	8 778	7,17	10 087	8,74
Legnica	5 132	4,83	6 011	5,75	7 049	6,99

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

O starzeniu się badanych miejskich społeczności stanowi rosnący udział ludności w wieku 75 lat i więcej. Zdecydowanie najwyższy udział tej grupy ludności dotyczy Hradec Králové (ponad 9,4%), Jeleniej Góry (8,9%) i Wałbrzycha (ponad 8,7%), a relatywnie najniższy – Ústí nad Labem (jedynie 6,7%).

Narastające starzenie się populacji poszczególnych miast wywiera bezpośredni wpływ na funkcjonowanie lokalnych rynków pracy, skalę popytu na usługi publiczne

w zakresie m.in. oświaty i wychowania, ochrony zdrowia i pomocy społecznej, charakter i rozmiary przedsięwzięć inwestycyjnych oraz szeroko rozumianą ekonomikę tychże miast.

Zmiany rozmiarów i struktury potencjału demograficznego dotyczą nie tylko badanych miast, lecz także ich obszarów funkcjonalnych. Jednoznaczne jednak określenie potencjału demograficznego obszarów funkcjonalnych badanych polskich i czeskich miast średniej wielkości jest istotnie skomplikowane, przede wszystkim ze względu na zróżnicowanie podejść delimitacyjnych.

W efekcie wskazanych uprzednio kryteriów zastosowanych w ramach projektu ESPON na terenie Polski wyróżniono m.in. 28 regionalnych funkcjonalnych obszarów miejskich (RFUA), związanych z miastami średniej wielkości, m.in. z Legnicą, Jelenią Górą i Wałbrzychem (*Study on Urban Functions...* 2007, s. 95). Na terenie Republiki Czeskiej natomiast wyróżniono 14 takich obszarów związanych m.in. z Ústí nad Labem, Libercem i Hradec Králové (*Study on Urban Functions...* 2007, s. 37–38). Strukturę zaludnienia badanych polskich i czeskich regionalnych funkcjonalnych obszarów miejskich przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3

Zaludnienie obszarów funkcjonalnych badanych polskich i czeskich miast
w świetle wyników projektu ESPON w 2002 roku

Wyszczególnienie	Regionalny funkcjonalny obszar miejski (RFUA) w tys. osób	Miasto-rdzeń (<i>core city</i>)		Jednostki osadnicze otoczenia (w tys. osób)
		w tys. osób	w % RFUA	
Ústí nad Labem	118	101	85,59	17
Liberec	247	101	40,89	146
Hradec Králové	161	97	60,25	64
Jelenia Góra	131	92	70,23	39
Wałbrzych	248	176	70,97	72
Legnica	125	109	87,20	16

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Study on Urban Functions...* 2007, s. 37–38 i 95.

Największe miejskie obszary funkcjonalne (według ESPON) pod względem wielkości zaludnienia związane są z Wałbrzychem i Libercem. Oba te zespoły miejskie liczyły według danych z 2002 r. po prawie 250 tys. mieszkańców. Relatywnie najmniejszymi były natomiast miejskie obszary funkcjonalne Ústí nad Labem, Legnicy i Jeleniej Góry. Zróżnicowany był przy tym stopień koncentracji potencjału ludnościowego w miastach-rdzeniach (ośrodkach centralnych). Najwyższy dotyczył Legnicy, gdzie w analizowanym okresie zamieszkiwało ponad 87% ogółu ludności legnickiego funkcjonalnego obszaru miejskiego, oraz Ústí nad Labem (niemal 85,6% populacji tego RFUA). Zdecydowanie najniższy natomiast stopień koncentracji zaludnienia wobec

całego miejskiego obszaru funkcjonalnego notowano w przypadku Liberca (tylko niespełna 41% ludności zamieszkuje w Liberku, a pozostałe ponad 59% w jednostkach osadniczych jego otoczenia).

Wedle kryteriów delimitacji miejskich obszarów funkcjonalnych stosowanych w ramach cyklicznego projektu Urban Audit realizowanego przez Eurostat wyróżniono natomiast wokół badanych polskich i czeskich miast tzw. szersze strefy miejskie (LUZ). Zróżnicowanie zaludnienia w badanych szerszych strefach miejskich wokół miast-rdzeni średniej wielkości w ujęciu strukturalnym przedstawia tabela 4.

Tabela 4

Zaludnienie obszarów funkcjonalnych badanych polskich i czeskich miast
w świetle wyników Urban Audit w 2013 roku

Miasto	Szersza strefa miejska (LUZ) – liczba osób	Miasto-rdzeń (<i>core city</i>)		Jednostki osadnicze otoczenia (liczba osób)
		liczba osób	w % LUZ	
Ústí nad Labem	248 315	93 523	37,66	154 792
Liberec	261 413	102 301	39,13	159 112
Hradec Králové	162 651	92 904	57,12	69 747
Jelenia Góra	138 231	81 985	59,31	56 246
Wałbrzych	175 760	117 926	67,09	57 834
Legnica	133 288	101 992	76,52	31 296

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Badania prowadzone przez Eurostat w ramach programu Urban Audit wykazują natomiast, iż największa pod względem zaludnienia tzw. szersza strefa miejska związana jest z Libercem (261,4 tys. mieszkańców) i Ústí nad Labem (248,3 tys. osób). Relatywnie najmniejsza populacja notowana jest natomiast w strefach miejskich Legnicy (jedynie 133,3 tys. mieszkańców) i Jeleniej Góry (138,2 tys. osób).

Odnosnie do stopnia koncentracji zaludnienia w ośrodkach centralnych analizowanych tzw. szerszych stref miejskich wskazać należy, iż najwyższy dotyczy Legnicy, w której zamieszkuje ponad 76,5% ogółu ludności legnickiego LUZ oraz Wałbrzycha (ponad 67% populacji tego LUZ). Zdecydowanie najniższy stopień koncentracji potencjału demograficznego dotyczy Ústí nad Labem (tylko niespełna 37,7% ogółu populacji LUZ zamieszkuje w tym ośrodku centralnym, a pozostałe prawie 63% w jednostkach osadniczych jego otoczenia) oraz Liberca (koncentracja niewiele ponad 39% ludności całego LUZ).

Interesujące, zwłaszcza w zestawieniu z danymi zaprezentowanymi w tabeli 2, są informacje dotyczące różnego zaawansowania procesu starzenia społeczności zamieszkujących badane szersze strefy miejskie, tj. miasta-rdzenie i jednostki osadnicze ich otoczenia. Zagadnienie to ukazuje tabela 5.

Tabela 5

Liczba i udział ludności w wieku 75 lat i więcej w miastach-rdzeniach
i w jednostkach osadniczych otoczenia badanych LUZ w 2013 roku

Wyszczególnienie	Miasto-rdzeń (<i>core city</i>)		Jednostki osadnicze otoczenia	
	liczba osób	udział w %	liczba osób	udział w %
Ústí nad Labem	5 929	6,34	8 364	5,40
Liberec	6 839	6,69	9 589	6,03
Hradec Králové	8 426	9,07	4 564	6,54
Jelenia Góra	7 066	8,62	3 448	6,13
Wałbrzych	9 904	8,40	4 710	8,14
Legnica	6 839	6,71	1 872	5,98

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Dane prezentowane w tabeli 5 pozwalają na sformułowanie wniosku o relatywnie młodszej populacji w strefach podmiejskich badanych polskich i czeskich miast średniej wielkości. Odsetek ludności w wieku 75 lat i więcej w jednostkach osadniczych otoczenia jest wyraźnie mniejszy niż w poszczególnych analizowanych miastach-rdzeniach. Przykładowo, w szerszej strefie miejskiej Jeleniej Góry udziały te kształtują się – 8,62% w Jeleniej Górze, a 6,13% w jednostkach terytorialnych otoczenia. Zapewne wynika to z napływu osób relatywnie młodych do stref podmiejskich, co staje się stymulatorem pozytywnych zmian struktury wieku. Można nawet stwierdzić, że obszary podlegające procesom suburbanizacji charakteryzują się tym samym spowolnieniem procesu starzenia się ludności.

Zakończenie

W ujęciach teoretycznych i praktycznych ujawniają się różnorodne podejścia do kryteriów i zasad delimitacji miejskich obszarów funkcjonalnych. Zasięgi tychże obszarów są ponadto zmienne w czasie i przestrzennie dynamiczne. Jest to wynikiem przeobrażeń wywołanych przez oddziaływanie miasta-rdzenia na otoczenie, a w tym zmienną siłę, zakres i kierunki powiązań funkcjonalnych.

Ludność zamieszkująca miasto oraz związany z nim obszar funkcjonalny w dużym stopniu nie tylko wpływa na funkcjonowanie tych jednostek terytorialnych, lecz wyznacza również ich kierunki i dynamikę rozwojową. Ponadto struktura i cechy ludności decydują w pewnym zakresie o postrzeganiu miast jako atrakcyjnych i konkurencyjnych w warunkach rynkowej rywalizacji.

Zmiany ludnościowe badanych miast oraz funkcjonalnych obszarów miejskich zarówno polskich, jak i czeskich miały różnorodny zakres, dynamikę i kierunki. Wokół analizowanych miast średniej wielkości wyraźnie dostrzegane są efekty postępujących procesów suburbanizacji. Niemalże we wszystkich (poza Libercem) miastach notowany

był spadek zaludnienia wywołany wieloma czynnikami, głównie natury demograficznej, społecznej i gospodarczej. Czynniki te oddziaływać będą także na demograficzną przyszłość obszarów miejskich. W jej kontekście niepokoi nie tylko obserwowany od wielu lat spadek liczby mieszkańców, ale i proces stopniowego pogarszania się struktury wiekowej ludności badanych miast oraz funkcjonalnych obszarów miejskich. Starzenie się lokalnych społeczności szczególnie widoczne jest w miastach-rdzeniach analizowanych funkcjonalnych obszarów miejskich.

Pogłębione badania demograficzne w międzynarodowym wymiarze utrudniane są przez wyraźny niedobór odpowiednich informacji statystycznych. Wyzwania te stara się podejmować europejska statystyka publiczna, zwłaszcza w zakresie tworzenia definicyjnych spójności, ujednoczenia metodologii badań czy też niwelowania rozpiętości luki informacji statystycznych o obszarach miejskich. Nie ulega wątpliwości, że sprawność systemu statystycznej obserwacji miast oraz funkcjonalnych obszarów miejskich jest jednym z podstawowych warunków efektywnego sterowania rozwojem terytorialnym w różnych jego skalach przestrzennych. Uwzględniając bowiem konieczność ciągłego funkcjonowania i rozwoju każdego z elementów mniej czy też bardziej złożonego systemu terytorialnego, dostrzegać należy, że zagadnienie podstaw informacyjnych podejmowanych przez władze publiczne, a w szczególności przez lokalne władze samorządowe, decyzji jest szczególnie istotne.

Literatura

- Dijkstra L., Poelman H., 2014, *A harmonised definition of cities and rural areas: the new degree of urbanization*. Directorate-General for Regional and Urban Policy, European Commission.
- Klaassen L. H., 1981, *Theoretical issues in urban dynamics*, [in:] L. H. Klaassen, W. T. M. Molle, *Dynamics of urban development*, ed. J. H. P. Paelinck, Aldershot: Gower, pp. 8–30.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, 2011, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Korenik S., Zakrzewska-Półtorak A., 2011, *Teorie rozwoju regionalnego – ujęcie dynamiczne*. Uniwersytet Ekonomiczny, Wrocław.
- Lisowski A., Grochowski M., 2009, *Procesy suburbanizacji. Uwarunkowania, formy i konsekwencje*, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Methodological Manual on City Statistics. 2016/2017 data collection*, 2016, Eurostat, European Union.
- Obrębalski M., 2013, *Współczesne problemy krajowej i regionalnej polityki miejskiej*, „Biblioteka Regionalisty”, nr 13.
- Obrębalski M., 2016, *Problemy delimitacji miejskiego obszaru funkcjonalnego – studium przypadku Jeleniej Góry*, [w:] *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, red. R. Brol, A. Sztando, B. Bal-Domańska, Prace Naukowe UE we Wrocławiu nr 432, Uniwersytet Ekonomiczny, Wrocław 2016.
- Study on Urban Functions, ESPON project 1.4.3. – Final Report*, 2007, ESPON Monitoring Committee, Luxembourg.
- Śleszyński P., 2013, *Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic województw*, „Przegląd Geograficzny”, t. 85, z. 2, s. 173–197.
- Urban Europe. Statistics on cities, towns and suburbs*, 2016, Publications office of the European Union, Luxembourg.